

A barokk didaktikus költemény és „a piros virág”

Petőfi Sándor episztolája Adorján Boldizsárhoz

The Baroque Didactic Poem and the „Red Flower”:

Sándor Petőfi's Epistle *To Boldizsár Adorján*

KOVÁCS ADORJÁN

egyetemi tanár

Goethe-Universität, Frankfurt am Main

profkovacs@googlemail.com

ORCID 0009-0006-8921-1454

A B S Z T R A K T

Petőfi egyes verseiben olyan barokk költészeti hagyományokat hasznosít újszerű módon, amelyeket korában már elavultnak tartottak, mint például a didaktikus költeményt, az allegóriát vagy az „erénydíjt”. Az itt elemzett költeményben a költészet szerzőjének és olvasójának tükörképszerű, produktív illetve receptív „édes halála” érdekes hozzájárulás az ideális olvasó fogalmához. Petőfinek ez a kendőzetlenül visszatekintő oldala tanulságos feszültségben áll a *Felhők*-ciklussal.

A B S T R A C T

In some of his poems, Petőfi utilizes, in a new way, Baroque poetry traditions such as the didactic poem, the allegory, or the “prize of virtue” that were already considered outdated in his time. The mirror-image-like productive and receptive ‘sweet death’ of poetry’s author and reader in the poem analysed here is an interesting contribution to the notion of the ideal reader. This unabashedly backward-looking side of Petőfi sets up an enlightening tension when compared with his avant-garde *Clouds* cycle.

Adorján Boldizsárhoz

Mélységes völgyben, olyan mélyben,
 Hogy, a mik állnak közelében,
 A mozdulatlan gránitbércek,
 Ezen vasnál vasabb falak,
 Még ők is, a mint ott lenéznek,
 Szédülni látszanak...
 E mély völgynek legmélyebb fenekén,
 Hová a napvilág fél feketén
 Jut el csak a sok bujkálás miatt,
 S hol a hold, ez a szép fonóleány
 Olyan kísérteties szálakat
 Ereszt éjenként ezüst guzsalyán,
 Mikéntha fonna szemfedőt magának...
 A völgyben ott, egy nagy szomorfűzfának
 Tövén, nyílt egy kicsiny virág.
 Homály és lombok takarák.
 Nem volt körülé semmi, semmi fény,
 Csak egy fagyott nagy harmat reszketett
 – Egy örökkévaló könny – levelén,
 Mint a gyémánt a vérző seb felett.
 Mert a virág piros volt... nem csoda,
 Egy összetépett szívből támadta.
 Kevés vándor fordult meg itt e tájon,
 Kevés szem akadott meg e virágon,
 De a ki látta őt,
 Hamarjában nem mehetett el,
 Ott állt csodálkozó szemekkel
 E bü-növény előtt,
 És nézte, nézte, s érzett kínokat.
 Miktől a lélek szerteszét szakad,
 De míg így ölte őt az, a mit látta,
 Szivott bódítón-édes illatot...
 Barátom, ez a fájdalom virága,
 Ez a virág lantod zenéje volt. –

Miért tiprád el ezt a szép virágot?
 Mért hallgatott el így kezeden a lant?
 Nem fáj, nem fáj, midőn a földhöz vágta,
 S mintegy zokogva húrja kettépattant?
 Nem kiáltott rád a lelk' ismeret,
 Midőn rá tetted gyilkos kezedet?
 Mert gyilkos vagy, megölted
 Nem testedet,
 De ennél sokkal többet,
 Jobb részedet;
 A lant a lelke a költőnek,
 S te, hah, te lelkedet öled meg!...
 Egy költő-lelket semmisíteni meg!
 Nem ismeréd tán küldetésedet?
 Szent és nagy ez valóban.
 A melly föld pusztulóban,
 Haldokló félben van, a mellynek már
 Nem használ sem eső, sem napsugár:
 Az a költő könnyhullatásitul
 S mosolygásától újra fölvirul.
 Mivel felelsz majd, hogyha egykoron
 Az, aki küldött, számadásra von?
 Ha mondja majd: „Nézz arra lefelé,
 Amerre tetted útadat,
 Jól látszik, hosszú sivatag...
 A rád bízott földet nem míveléd!”

Föl, föl, barátom, drága minden percz,
 A föld futócsillagjai vagyunk,
 Csak addig élünk, míg leszaladunk;
 Maholnap a bíró előtt lehetsz.
 Föl, föl, barátom, illeszd össze lantod,
 Leheld beléje búbanatodat,
 Hisz a költő, ha a legfájóbb hangot
 Sohajtja, akkor a legboldogabb.
 Dalold el mind, mivel szived teli,
 S minden hang, a melly ajkadon kijő,
 Lelked darabja légyen... oly dicső
 Kín és gyönyör között elvérzeni!

Pest, 1848. [január 5.]¹

¹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1848–1849). Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, szerk. SZILÁGYI Márton, MNMKG Országos Széchényi Könyvtár – Universitas, Budapest, 2024, 11–13. (Petőfi Sándor *Összes Művei* 6.)

Petőfi 1848. január 6-án küldte el a verset egy levéllel együtt barátjának, a kiváló jogász és dilettáns költő Adorján Boldizsárnak (becenevén Trifunác), aki ismeretlen okból szüneteltette a versírást. Petőfi ezzel a levéllel biztatta őt irodalmi tevékenységének folytatására, sajnos hosszú távon hiába. Az igen jellegzetes hangvételi kísérőlevél így szól: „Kedves ecsém, Trifunác! Tanulj ezen a versből, igen épületes dolgok vagynak benne, és megjavulásodat azzal kezd, hogy firkáncs valami hozzád méltót ezen emléklapra, ami énhozzám szóljon, mert az enyém a lap, nem feleségemé. Aztán küldd el rögtön szinte postán és így, összegyüretlenül, jó vastag borítékban, hogy meg ne törődjék. Sed cito. Ha nem tudod a verset elolvasni, nem tehetek róla, késő éjjel írtam álmosan és gyorsan. Szeretetreméltó Rudinkat pedig kitelhetőképén csókold nyakon a nevemben. Isten és minden szentei veletek!... őszinte barátod PS”.²

Egy sziklás szurdok mélyén elrejtve egy „piros virág” nyílik „egy szomorúfűzfának tövén”. A szinte elérhetetlen, sőt numinózus mélységet Petőfi három képpel hangsúlyozza, amelyeknek összessége, mint egy *retardáló mozzanat*, már maga a nagy távolságot érezteti velünk: a határoló gránitfalak megszédülnek, ahogy lenéznek, a napfény „fél feketén” érkezik a mélybe a sok szöglet miatt, amelybe beleveszik, a hold mint fonóleány hosszú ezüstsálakból „szemfedőt” sző. Minden kép a *tremendum* varázsát mutatja. A „piros virág” ezért nagyon nehezen elérhető, és csak kevesen látják.

A „piros virághoz” vezető nehéz út hasonlítható Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regényében a „kék virághoz” vezető, ugyancsak nehéz útjához, ahol a főhős egy sötét erdőn halad át, amelybe nem szűrődik be fény, majd egy sziklás szurdokon kell felmászni, amíg egy barlang nyílásához ér, ahol egy izzó földalatti patakba lép, és egy rétig úszik, ahol természetfeletti fényben egy csodálatosan illatos kék virágot talál. De itt véget ér a párhuzam, annál is inkább, mert Novalis olvasása Petőfinél amúgy sem dokumentált, hiszen a végtelen utáni vágyakozást szimbolizáló „kék virággal” szemben Petőfi „piros virága” valami sokkal konkrétabb dolog. De miután a „kék virág” ismerete a magasabb műveltséghez tartozhatott, egyáltalán nem lehetetlen az intertextualitás. Ezt a következtetést az sem zárná ki, ha Takács Gyulának adnánk igazat, aki úgy vélte, hogy „a vers virágával, a shakespeare-i és a shelley-i képzelettel árnyalt »Érzékeny Plánta«, a »Sensitive Plant« magyar párjával”³ van dolgunk – e költőket bár biztosan olvasta Petőfi, de Shelley *The Sensitive Plant* című költeményében a plánta sok minden, de nem a vers virága, és a színe sincsen megnevezve.

Konkrétabb dolog a „piros virág”, de egyáltalán nem egyszerűbb, mert összetett *allegória* következik: a virág egyik levelén egy fagyott harmatcsepp „reszket”, mint egyetlen szikrázó fénypont a sötét mélységben, mint egy „örökkévaló könny”, illően a szomszédos szomorúfűzfához. Petőfi ezt a cseppet egy vérző seb fölött reszkető gyémánthoz (!) hasonlíttja, tehát átlátszósága és a virág színének visszatükröződése révén éppoly piros, mint ahogy a gyémánt fehér kristálya visszatükrözi a vér vörös

² PETŐFI Sándor *Levelezése. Függelék (vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok)*, s. a. r. KISS József – V. NYILASSY Vilma – H. TÖRŐ Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1964, 118. (Petőfi Sándor Összes Művei 7.)

³ TAKÁCS Gyula, *Két Petőfi-versről = Uő., A harmónia keresése, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 107.*

színét. Ahogy a drágakő a sebet, úgy tűnik, a fagyott harmat is láthatóvá teszi a virágot, elsősorban a megfelelő vörösségének visszatükröződése, másodsorban pedig annak nagy értékének kiemelése révén; sőt, látszólag csak a harmat és a gyémánt adja a virágnak és a sebnak ezt az értéket a ragyogásuk révén. Ha pedig nem szó szerint értjük a gyémánt képét, hanem a már alvadt vérrögöt látjuk reszketni a seb még folyékony vérén, szóval a vérből kristályosodott „gyémánt” felel meg a megfagyott harmatcseppnek, akkor ebben a képben a szenvedés, az áldozat valamilyen magasabb értékke alakul át. Ez még inkább, mert a harmatcsepp nem azonos a virággal, más rétegekből jön: az égből.

Maga a „piros virág” a költő „összetépett szívéből” származik, és egyszerre a dala és a lelke, mert minden dal a lélek egy darabja, minden dallal a költő a lelke egy darabját leheli ki. (A lant mint a költészet metaforája szintén a költő lelkének felel meg.) A harmat, a maga remegésével és izzásával tehát mintha a költészet kifelé, a potenciális befogadók felé néző oldala lenne, amely egyébként teljesen magánügy és észrevétlen maradna. Ez az oldal lehet a költészet tökéletessége, tisztasága, örökkévalósága.

Azok, akik a szakadéokban a „piros virághoz” találtak és észrevették, nem tudnak elszakadni a látványától. Az ő szívüket is gyötrellemmel tépi szét a „bű növény” látványa, de a halál édes is a „bódítón-édes” illatának belelegzése által. Ez azt jelenti, hogy a virág nézőjében (a vers olvasójában/hallgatójában) receptív módon, egyfajta tükörképként ismétlődik meg az, ami a költőben produktívan megtörtént. Mert a költő is „elvézik” alkotóan „kín és gyönyör között”, mert egyrészt a szenvedésben valóban boldog: minél fájdalmasabb a dal, annál boldogabb a költő, másrészt pedig minden egyes dallal adja lelkének egy darabját, amíg „el nem vézik”. Petőfi itt költészetének egyik (az 1843-as *Jövendölés* című verse óta alkalmazott) toposzát ismétli meg:

De méreg a dal édes méze;
S mit a költő a lantnak ad,
Szívének mindenik virága,
Éltéből egy-egy drága nap.⁴

Az olvasók/hallgatók viszont éppoly ritkák, mint a költők és dalaik; amilyen mélyen rejtve virágzik a „piros virág”, olyan ritkán, csak alkalmanként jutnak el hozzá az utazók (olvasók). Olvasókénti *receptív édes* haláluk, azaz általában magas műveltségi és érzékenységi szintjük, amely lehetővé teszi számukra, hogy a nem ritkán elégikus-melankolikus gondolatfejlődést a képben kövessék és költői teljesítményként értékeljék, rokon lelkekké teszi őket a költők *produktív édes* halálához képest. A költészetnek ez a tükörképszerű megközelítése érdekes hozzájárulás az ideális olvasó fogalmához.

A költészet isteni „küldetés” („szent” és „nagy”). Ennek megfelelően Isten az, aki a költőket küldi. Ezért van a költőnek és költészetének olyan ereje, amely megtermékenyíti a „földet”, és túlmutat a „napsugár” és az „eső” természeti erőin. Petőfi

⁴ PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1838–1843). Kritikai kiadás*, s. a. r. KISS József – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1973, 74. (Petőfi Sándor Összes Művei 1.)

már 1845-ben, *Képzetem* című versében hirdette a költői alkotás kvázi-isteni mindenhatóságának tipikusan romantikus gondolatát:

S ott, hol már megszűnik
Az isten világa,
Új világot alkot
Mindenhatósága – ⁵

Minden költőre „rábízott Isten egy földet”, hogy azt ne csak könnyeivel, hanem (talán ritkábban) mosolyával is virágoztassa. Ez bizonyára csak másodsorban utal a költészet földjére, amelyet meg kell művelni (mint a *Képzetem* című versben), elsősorban inkább a költészeten kívüli tevékenységi területre. A bibliahívő ateista Petőfi az Istenre bízott talentumok példázatára (Mt 25,14-30) utalva azt mondja, hogy a költőt egyszer majd Isten számon kéri, hogy mit ért el tehetségével. Itt kezdődik a levél címzettjének, Adorján Boldizsárnak a közvetlen megszólítása, akit „lélekgyilkosnak” nevez, mert a költészetet feladta a jogtudomány javára. Petőfi 1845-ben A. B. emlékkönyvébe írta neki: „Légy büszke rá, hogy költőnek születted.”⁶

Az idő rövid, mert Petőfi szerint a költők „üstökösök”; az időt szorgalmasan kell kihasználni. Itt nyilván csak a futócsillag rövid élettartamára gondol, nem pedig az égbolton való feltűnésére, ami aligha illik a költő lelkének vagy dalának az imént leírt sziklaszurdokba való elrejtéséhez. De a rövidség és az elrejtettség tulajdonságai *ex negativo* együtt járnak. Az üstökösök mitológiája azt is állítja, hogy az üstökösök fontos események előhírnökei vagy kiváltói. Itt jön képbe a forradalom előtt, 1848 januárjában egy új szerep, amelyet a jó „marketingjéről” ismert Petőfi most előnyben részesít: „a népet vezető és irányító prófétikus költő”,⁷ a *poeta vates*. Horváth János már rámutatott a párhuzamra az 1847-ben írt, *A XIX. század költői* című verssel⁸:

Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetésihez!
Nagy munkát vállal az magára,
Ki most kezébe lantot vesz.
Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd.

⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei* (1844. szeptember – 1845. július). *Kritikai kiadás*, s a. r. Kiss József, szerk. KERÉNYI Ferenc – MARTINKÓ András – RATZKY Rita – SZABÓ G. Zoltán, Akadémiai, Budapest, 1997, 174. (Petőfi Sándor Összes Művei 3.)

⁶ Uo., 161.

⁷ MARGÓCSY István, *Petőfi szerepdilemmái = Uő., Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Kalligram, Pozsony, 2011, 105.

⁸ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Pallas, Budapest, 1922, 342.

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
 Népével Mózes bujdosott,
 S követte, mellyet isten külde
 Vezérül, a lángoszlopot.
 Ujabb időkben isten ilyen
 Lángoszlopoknak rendelé
 A költőket, hogy ők vezessék
 A népet Kánaán felé.⁹

Itt nincs ellentmondás: bár „kín és gyönyörrel” beszél Adorján Boldizsárnak, de nem csak ezekről van szó. A fenti versben a lírai én is ezt mondja: „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed” (kiemelés tőlem); a probléma a kizárólagosság. Petőfi és melankolikus természete számára az aktív politikai cselekvés jelentette a kiutat a romantikus szubjektivizmusból. „Szabadság és szerelem”, vagy *politics and sex*¹⁰ voltak az egyensúlyt fenntartó antagonisták.

Annak, hogy Petőfi maga értelmezi (legalábbis részben) a virág és a harmat allegóriáját ebben az episztolában, hosszú, tanítói háttérű hagyománya van („didaktikus költemény”), nagyjából a késő középkor óta. Ő maga ironikusan írja, hogy az episztola „igen épületes dolgokat” tartalmaz, ami ugyanebbe az irányba mutat. Ezt a hagyományt azonban a 19. század óta éppen a kép explicit összehasonlítása, nem-hogy magyarázata miatt rosszsallják (az allegória mint „alacsony stílusú irodalom”¹¹), de korántsem szakadt meg („A didaktikus költemény túléli a romantikát”¹²). Talán ezért van az, hogy ezt a verset soha nem számították Petőfi „nagy” versei közé, legfeljebb ars poeticának ismerték el. Érdekes azonban nemcsak a leírt tükörképes szerző–olvasó viszony miatt, hanem a költői hatások széles köre miatt is, amely a látszólag elavult hagyományokat sem kerülte el.

Köztudott, hogy a barokk költő Gyöngyösi István (1626–1704) Petőfi egyik megbecsült példaképe volt, aki számos allegóriát és egy didaktikus költeményt is írt (*Csalárd Cupidó*). Gyöngyösi műveinek ismerete legkésőbb 1847 augusztusára igazolódik. Petőfi a szintén Gyöngyösi-hatást mutató¹³ *A szerelem országa* című versében is alkalmazza a szinte aránytalanul hosszú expozíció késleltető mozzanatát, mielőtt a vers tulajdonképpen magjához érne. A barokk műveknek nem csak nehézkes részletességű címadásait juttatja eszünkbe, amit Horváth János „barokk körülmé-

⁹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei* (1847). Kritikai kiadás, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2008, 17. (Petőfi Sándor *Összes Művei* 5.)

¹⁰ CZIGÁNY Lórán, *The Oxford History of Hungarian Literature. From the earliest times to the present*, Clarendon, Oxford, 1984, 189.

¹¹ Friedrich SENGLÉ, *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1915–1848*, I., *Allgemeine Voraussetzungen, Richtungen. Darstellungsmittel*, Metzler, Stuttgart, 1971, 334–335.

¹² Friedrich SENGLÉ, *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1915–1848*, II., *Die Formenwelt*, Metzler, Stuttgart, 1972, 92.

¹³ HORVÁTH, Petőfi Sándor, 519–520.

nyeskedésnek”¹⁴ nevezett. Az egyébként tömörségre törekvő Petőfi ezekben az expozíciókban játékosan burjánzóvá válik, mint a „leichter süsser Schwätzer” [könnyű édes csevegő], ahogyan Gyöngyösit Kazinczy Ferenc nevezte.¹⁵ Talán a levelében használt elavult „vagynak” szó, a körülményes megfogalmazás – „ami énhozzám szóljon, mert az enyém a lap, nem feleségemé” – és a furcsa inverzió – „küldd el rögtön szinte” – is mutatja, hogy Petőfi a vers megírásakor a barokk nyelvi atmoszférában gondolkodott, amelyet a versben az ő céljaira szuverén módon használt, de a levélben pajkosan parodizálta.

Az egész episztola mindazt mutatja – természetesen nem teljes jellegzetességében, de átformáltan –, amit Riedl Frigyes *A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig* című könyve első fejezetében „a barokk költészet alapvető, általános jellemzőinek tartott a szerkezetre, a stílusra és az allegorizáló jellegre vonatkozóan: a nem organikus, központ nélküli szerkezetet” (itt például az expozíció szándékos aránytalansága), „a gazdagító szándékú betoldásokat” (a gondolatmenet e versben több kitérő mesével is gazdagodik), „a mitológiai szereplők állandó jelenlétét” (itt Isten és az üstökös veszik át e szerepet), „az egyszerűség kerülését, a méltóság, a pompa kedvelését, a mesterkéeltséget” (jól érzékelhető ez Petőfi e szövegét a népies szakaszában keletkezettekkel egybevetve), az idealizálást, a bőbeszédűséget és a túlzó dekorációt, valamint az allegória lehetőségeinek erőteljes kihasználását”.¹⁶ A barokk hagyomány, éspedig a *laudatio virtutum*, az „erénydíj”, az *A türelemről* című versben is szerepet játszik,¹⁷ bár szeszélyesen kiforgatott formában. Így Petőfi munkásságában egy sajátos, ezúttal régimódi-tradicionalista, sőt visszafelé fordult stílus-területtel állunk szemben, amely furcsa feszültségben áll a *Felhők* verseivel. Már Kazinczy Ferenc modellnek látta a barokk epikus Zrínyi Miklós munkáit, amelyeket ki is adott¹⁸. De Petőfi azonnal kihasználta a költői lehetőségeket. Nyilván Petőfi „visszafelé” és „előre” is tudott költőileg radikális lenni, habozás nélkül, hiszen változatos és mindig szokatlan megoldások érdekelték – ebben az igazán „épületes dolgokat” tartalmazó, csak látszólagosan retrográd didaktikus versben is olyan „pompás” képek, mint a seb felett reszkető gyémánt, vagy olyan merész, sőt túlzó kifejezések, mint a „vasnál vasabb” és a „félfeketén”. Érdekes hibriddel van dolgunk, ha a nem barokkos versformára is gondolunk változó sorhosszúságával. Jól mutatja ez Petőfi kísérletezési hajlamát.

¹⁴ HORVÁTH János, *Gyöngyösi s a barokk ízlés* = Uő., *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Akadémiai, Budapest, 1976, 137.

¹⁵ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, XVI., 1818. Ápril 1. – 1819. Deczember 31., szerk. VÁCZY János, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906, 497. (Kazinczy Ferencz Összes Művei. Harmadik osztály: Levelezés)

¹⁶ JANKOVICS József, *A magyar verses regény kezdetei, avagy a kánonból kiiktatott barokk költő. 1664: Megjelenik a Márssal társolkodó Murányi Vénus = A magyar irodalom története*, I., főszerk. SZBEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVITS László – ORLOVSKY Géza, Gondolat, Budapest, 2007, 522–538.

¹⁷ PETŐFI Összes költeményei (1847), 61.

¹⁸ BENE Sándor, *Baroque Tradition in Early Romanticism. Grounding The Modern Literary Canon in Hungary*, Hungarian Studies 2022/1–2., 36–45.

B I B L I O G R Á F I A

- BENE Sándor, *Baroque Tradition in Early Romanticism. Grounding The Modern Literary Canon in Hungary*, Hungarian Studies 2022/1–2., 36–45.
- CZIGÁNY Lóránt, *The Oxford History of Hungarian Literature. From the earliest times to the present*, Clarendon, Oxford, 1984.
- HORVÁTH János, *Gyöngyösi s a barokk ízlés = Uő., A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Akadémiai, Budapest, 1976, 128–141.
- HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Pallas, Budapest, 1922.
- JANKOVICS József, *A magyar verses regény kezdetei, avagy a kánonból kiiktatott barokk költő. 1664: Megjelenik a Márssal társolkodó Murányi Vénus = A magyar irodalom története*, I., főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVITS László – ORLOVSZKY Géza, Gondolat, Budapest, 2007, 522–538.
- KAZINCZY Ferencz *Levelezése*, XVI., 1818. Ápril 1. – 1819. Deczember 31., szerk. VÁCZY János, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906. (Kazinczy Ferencz Összes Művei. Harmadik osztály: Levelezés)
- MARGÓCSY István, *Petőfi szerepdilemmái = Uő., Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Kalligram, Pozsony, 2011, 80–130.
- PETŐFI Sándor *Levelezése. Függelék (vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok)*, s. a. r. KISS József – V. NYILASSY Vilma – H. TÖRÖ Györgyi, Akadémiai, Budapest, 1964. (Petőfi Sándor Összes Művei 7.)
- PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1838–1843). Kritikai kiadás*, s. a. r. KISS József – MARTINKÓ András, Akadémiai, Budapest, 1973. (Petőfi Sándor Összes Művei 1.)
- PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július). Kritikai kiadás*, s. a. r. KISS József, szerk. KERÉNYI Ferenc – MARTINKÓ András – RATZKY Rita – SZABÓ G. Zoltán, Akadémiai, Budapest, 1997. (Petőfi Sándor Összes Művei 3.)
- PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1847). Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2008. (Petőfi Sándor Összes Művei 5.)
- PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1848–1849). Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, szerk. SZILÁGYI Márton, MNM KK Országos Széchényi Könyvtár – Universitas, Budapest, 2024. (Petőfi Sándor Összes Művei 6.)
- Friedrich SENGLE, *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1915–1848*, I., *Allgemeine Voraussetzungen, Richtungen. Darstellungsmittel*, Metzler, Stuttgart, 1971.
- Friedrich SENGLE, *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1915–1848*, II., *Die Formenwelt*, Metzler, Stuttgart, 1972.
- TAKÁCS Gyula, *Két Petőfi-versről = Uő., A harmónia keresése, Szépirodalmi*, Budapest, 1979, 107–118.